

Studija „GAMTOS APSAUGA PUSIAU NATŪRALIOSE EKOSISTEMOSE, PRIKLAUSOMOSE NUO EKSTENSYVAUS ŪKININKAVIMO IR HIDROLOGINIO REŽIMO ATKŪRIMO NUSAUSINTUOSE DURPYNUOSE“

Santrauka

Autorius – Michał KORNILUK

Bandymas atkurti hidrologinį (drėgmės) režimą nusausinto durpyno dalyje pasitelkiant žmogaus sukurtas konstrukcijas, imituojančias bebrų užtvankas. Toks dirbtinis bebrų užtvankos analogas yra skirtas užblokuoti vandens ištekėjimą iš griovio ties sugedusia pralaida, kuria anksčiau buvo galima reguliuoti drėgmės kiekį durpyne. Deja, šis bandymas nebuvo sėkmingas. Nepaisant aukšto vandens lygio pavasarį (nuotrauka daryta kovo pabaigoje), vidutinis metinis gruntinio vandens lygis buvo pernelyg žemas, kad būtų galima tikėtis durpėdaros atsikūrimo. Vis dėlto pagerėjęs drėgmės režimas prisidėjo prie biologinės įvairovės išsaugojimo, sustabdė šimtų tonų anglies dioksido emisijas į atmosferą ir paskatino pempes, perkūno oželius bei griciukus perėti daugiametėse pievose. Michał Korniluk nuotr.

Intensyviausi durpynų sausinimo darbai žemės ūkio reikmėms Lenkijoje vyko nuo XX a. antrosios pusės iki šimtmečio pabaigos. Didžioji dalis nusausintų durpynų transformavosi į pusiau natūralias antropogenines ekosistemas, kuriose dominuoja daugiamečių pievų bendrijos. Šiuo metu tik nedidelėje dalyje nusausintų durpynų žemė yra ariama. Priklausomai nuo durpynų naudojimo pobūdžio ir drėgmės režimo, susiformavo skirtingos daugiamečių pievų bendrijos su joms būdinga augalų rūšių įvairove. Pakankamai drėgnos ir ekstensyviai naudojamos daugiametės pievos pasižymi didele floros ir faunos, įskaitant paukščius, įvairove.

Daugelis drėgnų pievų paukščių rūšių laikomos nykstančiomis tiek Europos, tiek Lenkijos mastu. Daugelis drėgnų pievų paukščių rūšių laikomos nykstančiomis tiek Europos, tiek Lenkijos mastu. Nykstančiųjų grupei priklauso pievų sėjikiniai paukščiai: didžioji kuolinga, gričiuukas, raudonkojis tulikas, stulgys ir perkūno oželis. Aukštas gruntinio vandens lygis yra vienas iš svarbiausių veiksnių, lemiančių gerą pievų paukščių, o taip pat ir kitų AKPPI (Agrarinio kraštovaizdžio paukščių populiacijų indekso) grupės paukščių rūšių, pavyzdžiui pievinio kalviuko, tinkamų buveinių kokybę. Tai kritiškai svarbu siekiant išsaugoti paukščiams tinkamas maitinimosi buveines bei sumažinti plėšrūnų grėsmę, kuri yra viena iš pagrindinių sėjikinių pievų paukščių populiacijų mažėjimo priežasčių Europoje. Daugumai pievų paukščių rūšių gyvybiškai svarbios atviros, didele biologine įvairove pasižyminčios buveinės. Žmogaus pakeistose ekosistemose tai lemia būtinybę išlaikyti ekstensyvų ūkininkavimą.

Europos Sąjungos Gamtos atkūrimo reglamentas (NRL, 2024) suteikia galimybę taikyti sisteminius sprendimus, kurie didina vandens sulaikymą nusausintuose durpynuose ir padeda išsaugoti biologinę įvairovę. **Reglamento nuostatos įpareigoja valstybes nares imtis priemonių, skirtų pagerinti durpinių dirvožemių drėgmės režimą, pasitelkiant hidrologinio režimo atkūrimą ir žemės ūkyje naudojamuose nusausintuose durpžemiuose.** Atkūrus hidrologinį režimą dalyje durpynų žemės ūkio veikla taps neįmanoma arba bus smarkiai apribota, dėl to kai kuriose plotuose lokaliai gali sumažėti biologinė įvairovė, įskaitant tam tikrų paukščių rūšių buveinių praradimą.

Visgi, šioje ataskaitoje pateikiami argumentai, kad **durpynų hidrologinio režimo atkūrimas nekelia grėsmės pusiau natūralių pievų ekosistemų, priklausomų nuo ekstensyvios ūkinės veiklos, biologinei įvairovei, bet priešingai – prisideda prie jų apsaugos būklės gerinimo.** Kraštovaizdyje padidėsiantis pievų drėgnumas, susijęs su nedidelės durpyno dalies atkūrimu, neabejotinai kompensuos galimą nedidelės buveinių dalies praradimą kraštovaizdyje.

Lenkijoje, vadovaujantis Gamtos atkūrimo reglamentu, iki 2030 m. planuojama atkurti apie 21 000 ha daugiamečių pievų ir ganyklų, iki 2040 m. – apie 38 000 ha, o iki 2050 m. – apie 48 000 ha. Tai sudaro atitinkamai 0,8%, 1,5% ir 1,9% visų šalies daugiamečių pievų. **Šis plotas yra palyginti nedidelis ir netgi nepakankamas siekiant patenkinti gamtosaugos poreikius.** Pavyzdžiui, 21 491 ha, kuriuos Lenkija, kaip ES valstybė narė, įsipareigoja atkurti iki 2030 m., sudaro tik apie 36% Bebro nacionalinio parko (*Biebrzański Park Narodowy*) teritorijos.

Vis dėlto bandymai atkurti hidrologinį režimą nusausintuose durpynuose negarantuoja sėkmingo pelkės atkūrimo, t. y. palankių sąlygų pelkėdarai sugrąžinimo. Durpynų atkūrimo sėkmę agrariniame kraštovaizdyje labiausiai riboja du aplinkos veiksniai: klimato kaita ir reikšmingi vandens režimo sutrikimai, pasireiškiantys ne tik pačiame nusausintame durpyne, bet ir gretimose teritorijose, kurios maitina durpyną ar priklauso jo vandens surenkamajam baseinui. Dėl klimato kaitos ir vis didėjančio vandens trūkumo atkuriamo durpyno aplinkoje hidrologinio režimo atkūrimo rezultatas gali būti ne toks, kokio tikimasi. Tikėtina, kad nebus pasiektas optimalus drėgmės režimas, būtinas pelkėdaros proceso atsinaujinimui. Pusiau natūralių pievų bendrųjų biologinės įvairovės apsaugos požiūriu ši situacija yra paradoksali, tačiau tam tikrais aspektais gana palanki. Praktikoje galima tikėtis, kad pastangos atkurti hidrologinį režimą sausinimo pažeistuose durpynuose prisidės prie drėgnų pievų buveinių atkūrimo ir geros jų būklės palaikymo. Tai taip pat reiškia, jog siekiant pasiekti optimalų

gruntinio vandens lygį, hidrologinio režimo atkūrimo priemonės būtina taikyti daug platesniame plote, apimančiame beveik visą nusausinto durpyno teritoriją, suvokiant, kad ne visame plote drėgmės atkūrimas bus sėkmingas. Nepaisant to, net ir ten, kur atkūrimas nebus visiškai efektyvus, bus bent iš dalies pristabdytas durpinių dirvožemių degradavimas, pagerinta biologinės įvairovės būklė ir buveinių sąlygos daugeliui vertingų gyvūnų rūšių, įskaitant ir paukščius.

Pusiau natūralios šlapynių ekosistemos, priklausomos nuo intensyvaus ūkinio naudojimo, pasižymi bloga būkle, o durpiniai dirvožemiai vis labiau degraduoja, mažindami augalininkystės produktyvumą nusausintuose Lenkijos durpynuose. Šiuos procesus lemia neefektyvios sausinimo sistemos ir nepakankamai racionalus vandens valdymas. Lenkijos agrariniame kraštovaizdyje gausu nusausintų durpynų, išvagotų tankiu sausinimo griovių tinklu. Tačiau jame nėra veiksmingų vandens nuotėkio valdymo įrenginių, leidžiančių reguliuoti hidrologinį režimą ir sulėtinti vandens ištekėjimą iš durpynų. Net ir veikiančiuose melioracijos įrenginiuose, ypač įrengtuose privačiuose žemės sklypuose, vandens valdymas nevykdomas arba nėra pritaikytas prie dabartinių klimato sąlygų. Dėl šios priežasties šiandien ne tik sparčiai blogėja durpinių dirvožemių būklė ir mažėja jų produktyvumas, bet ir nyksta pusiau natūralių pievų biologinė įvairovė, o agrariniame kraštovaizdyje pastebimai juntamas vandens trūkumas.

Apleisti hidrotechniniai statiniai, anksčiau naudoti vandens lygiui reguliuoti nusausintuose durpynuose, Narevo (lenk. Narew) ir Sokoldos (lenk. Sokółka) upių slėniuose, Palenkės (Podlaskie) vaivadija. Michał Korniluk nuotr.

Lenkijoje per pastaruosius dešimtmečius atsakomybė už melioracijos įrenginių priežiūrą žemės ūkio paskirties žemėse palaipsniui buvo perduota atskiriems ūkininkams arba juos atstovaujančioms vandens valdymo įmonėms. Deja, tiek vandens tvarkymo žinių perdavimas, tiek ir finansiniai ištekliai, skirti melioracijos įrenginių priežiūrai, buvo neproporcingi suteiktai atsakomybei. Dėl to didelė dalis šiandien vykdomos melioracijos griovių priežiūros neatitinka vandens teisės aktų reikalavimų, nes neapima pagrindinės melioracijos funkcijos – vandens režimo reguliavimo, o saugomose teritorijose tokia veikla beveik visada prieštarauja gamtos saugos poreikiams.

Kita vertus, nepalankūs vandens teisės aktai ir sudėtingos procedūros sudarė kliūtis plataus masto melioracijos projektų, skirtų bent daliniam sausinimo funkcijos atkūrimui, įgyvendinimui. Tačiau 2022 m. vandens teisėje įvesti pakeitimai, palengvinantys vandens sulaikymą grioviuose be perteklinės biurokratijos, suteikia galimybę keisti šią situaciją. Vis dėlto, atsižvelgiant į globalios klimato kaitos sąlygas, dabartinį teisinį pagrindą ir suvokimą apie neigiamą intensyvaus žemės ūkio naudojimo durpynuose pelno ir nuostolių balansą, sausinimo sistemų funkcionalumo atkūrimas pagal pirminius jų principus atrodo neįmanomas ir akivaizdžiai nepagrįstas tiek gamtosauginiu, tiek ekonominiu požiūriu.

Todėl susiduriama **su neatidėliotinu poreikiu keisti požiūrį į vandens valdymą** nusausintuose žemės ūkio paskirties durpynuose ir **įdiegti paprastus bei veiksmingus** vandens išsaugojimui skirtus **sprendimus visuomenės švietimo ir finansavimo mechanizmų srityje.**

Šiuo metu pagal Bendrosios žemės ūkio politiką (BŽŪP) Lenkijoje taikoma intervencinė priemonė „Vandens sulaikymas daugiametėse pievose“, skirta skatinti ūkininkus išlaikyti vandenį dirvožemyje. Išmoka skiriama už užtvindytą arba apsemtą daugiamečių pievų plotą, kai potvynis arba apsėmimas trunka bent 12 dienų iš eilės (nuo gegužės 1 d. iki rugsėjo 30 d.), kai dirvožemio profilis yra bent 80 % prisisotinęs vandeniu. Vis dėl to, minėta priemonė neskatina aktyvaus ūkininkų įsitraukimo ir nėra pakankama, kad pagerintų teritorijos vandens režimą, juo labiau – sąlygotų durpynų atkūrimą.

Naujos finansinės priemonės siūlymas

Ataskaitoje **pateikiamas paprastas ir palyginti nebrangus, dabartinėms Lenkijos sąlygoms pritaikytas sisteminis finansavimo siūlymas dėl vandens sulaikymo priemonių.** Jis paremtas jau veikiančia BŽŪP priemone dėl vandens sulaikymo.

Siūlomos priemonės tikslas – skatinti ūkininkus aktyviai didinti vandens sulaikymą dirvožemyje pakeliant gruntinio vandens lygį daugiametėse pievose, esančiose nusausintose šlapynėse (įskaitant durpynus). Tikimasi, kad priemonė pagerintų buveinių, turinčių didelę gamtinę vertę, būklę ir biologinę įvairovę. Be to, kraštovaizdžio mastu priemonė leistų tikėtis ir didesnio ūkininkavimo atsparumo klimato kaitai.

Priemonės išmokų dydis būtų skaičiuojamas pagal pasiektą dirvožemio drėgmės lygį ir jo trukmę. **Finansavimas turi ne tik kompensuoti ūkininkų per vienerius metus patirtas pajamų netektis, bet ir būti proporcingas ekosisteminių paslaugų, kurias jie teikia agrariniam kraštovaizdyje, vertei.** Svarbu, kad ūkininkui visada būtų išmokėta minimali fiksuota suma, kompensuojanti prisiimtą derliaus praradimo riziką. Ūkininkų apklausos rodo, kad jie sutiktų dalyvauti, jei mažiausia fiksuota išmoka būtų bent 500 PLN/ ha per metus, o visiško derliaus praradimo atveju jie gautų apie 6000 PLN/ ha per metus (kompensuojant ne tik derliaus praradimą, bet ir šieno pirkimą iš kitų ūkių išlaidas).

Įsipareigojimo prisiėmimo ir dalyvavimo priemonėje sąlyga būtų tai, kad paramos gavėjas įgyvendina vandens sulaikymo priemones. Už šių priemonių įgyvendinimą ūkininkui būtų mokama fiksuota išmoka pagal pateiktų priemonių sąrašą:

- Esamos užtvankos atnaujinimas – 2 000 PLN
- Esamos užtvankos su pralaida remontas – 3 000 PLN
- Esminis esamos užtvankos remontas – 5 000 PLN

- Esminis esamos užtvankos su pralaida remontas – 8 000 PLN
- Naujos užtvankos įrengimas – 5 000 PLN
- Slenksčio, stabdančio ištekėjimą, įrengimas 30 cm žemiau žemės paviršiaus – 2 000 PLN
- Griovio profilio koregavimas, sumažinant jo gylį – 5 000 PLN/km
- Sausinimo griovio panaikinimas – 8 000 PLN/km

Ataskaitoje nurodomos siūlomos priemonės yra paprastos ir įgyvendinamos pačių ūkininkų, naudojant mini ekskavatorius ir paprastas konstrukcijas, brangūs inžineriniai sprendimai nesiūlomi. Priemonės būtų atliekamos tik melioracijos grioviuose (kurie nėra priskiriami natūraliems vandens telkiniams), o jų planavimas turėtų būti suderintas su hidrologu ekspertu, kuris nustatytų reikiamas vandens sulaikymo priemones pagal vietos sąlygas, buveinių poreikius ir ūkininkų interesus. Vandens sulaikymo priemonės ūkininkų vardu taip pat galėtų įgyvendinti vandens valdymo įmonės, pasirašiusios su ūkininkais atitinkamas sutartis. Tokiu atveju vandens valdymo įmonė gautų fiksuotą išmoką už priemonių įgyvendinimą, o ūkininkas tuo tarpu gautų apskaičiuotą mokėjimą pagal rezultatą. Jei priemonės būtų neveiksmingos, būtų mokama minimali fiksuota išmoka.

Ant sausinamojo griovio įrengta ąžuolo medienos užtūra, lėtinanti vandens nutekėjimą iš nusausinto durpyno. Uztūra papildyta mediniu slenksčiu, leidžiančiu reguliuoti vandens lygį pagal poreikį, kad technika galėtų įvažiuoti pievų šienavimui ir biomasės išvežimui. Uztūra buvo įrengta per vieną valandą, darbą atliko du darbininkai, pasitelkdami mini ekskavatorių. Michał Kornilukions nuotr.

Studija parengta įgyvendinant projektą „Žemės ūkio paskirties durpynų atkūrimo skatinimas, didinant tikslinių grupių gebėjimus Lietuvos ir Lenkijos pasienio regione (SavePeatLands)“, kuris finansuojamas Europos Sąjungos Interreg VI-A Lietuvos-Lenkijos bendradarbiavimo programos ir projekto partnerio lėšomis.

Interreg

Bendrai finansuoja
EUROPOS SĄJUNGA

Lietuva – Lenkija

Parengta Lenkijos paukščių apsaugos draugijos užsakymu.